

Проф. д-р ик. н. Ангел Димов

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ФОРМИРАНЕ НА ЗЕМЕДЕЛСКИ КООПЕРАТИВИ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Доказана е тезата, че за успешното развитие на съвременното българско земеделие е необходимо да бъдат формирани земеделски кооперативи от западноевропейски тип. Разкрити са възможностите за създаването на такива кооперативи (кредитни, снабдителни, изкупвателни, преработвателни и пласментни), чрез които да се постигне конкурентоспособно земеделие. Посочена е необходимостта от осигуряване на условия за развитие на селските райони, за ефективно използване на субсидиите от държавни и европейски фондове, за поддържане на високо ниво на фермерските доходи и производство на здравословни храни за населението.

JEL: Q13; Q17

Политика на реструктуриране на земеделските стопанства в България

Преди 1989 г. в нашата страна земеделието се водеше върху големи землени масиви и с високопроизводителни машини. Имаше близо хиляда трудовокооперативни земеделски стопанства (ТКЗС), обединени в неколкостотин аграрно-промишлени комплекса (АПК), където се обработваха средно по 60-250 хил. дка земя. Средногодишният добив на зърнени храни възлизаше на около 8.5 млн. тона. Стойностният обем на българския износ на пресни и преработени селскостопански стоки достигаше над 2 млрд. USD годишно.

През пролетта на 1992 г. обаче беше приет специален Закон за земята, по силата на който беше извършена *насилствена ликвидация на ТКЗС и АПК*. Съгласно този закон правителството назначи ликвидационни съвети, чиито членове разпределиха и разпродадоха на безценица кооперативното имущество, възлизащо на около 40-50 млрд. USD. В акцията участваха и създадените държавни поземлени комисии, които разделиха колективно обработваната земя на малки (3-5 дка) ниви и я върнаха на бивши земевладелци и на няколкото поколения техни наследници

През 2005 г. беше приета *поправка в чл. 22 на Конституцията на Република България*. Съгласно тази поправка парламентът може да ратифицира международни договори и да приема закони, даващи право на чужденци (вкл. и от държави извън Европейския съюз) да придобиват собственост върху български земеделски земи.

Макар че посочените договори и закони още не са приети, чуждестранни "инвестиционни" фондове вече са закупили близо 1 млн. дка български земеделски земи. Към тези фондове се отнасят "Адванс терафонд" и "Серес",¹

¹ Дневник, 19 ноември 2007.

чиито основни акционери са чуждестранни банки (вкл. американската “Мерил Линч”) и търговци на зърнени храни. Засега върху закупените земи се произвеждат (от собствениците или под аренда) зърнени продукти, предназначени за износ. Срещу големите поземлени площи (по около 200-300 хил. дка) всеки фонд получава значителни субсидии от Европейския съюз. Може да се предполага, че в бъдеще чуждестранните фондове ще препродадат българските земеделски земи на чужденци – заселници от държави извън Общността.

Прилаганата през последните две десетилетия политика на ликвидация на ТКЗС и на раздробяване на дребната поземлена собственост доведе до резки промени в структурата на българските земеделски стопанства. През 2007 г. в България има няколко хиляди едри земеделски стопанства (3500 арендни и 1500 кооперации за колективно обработване на земята) и над половин милион дребни полупазарни и натурални ферми, чиито хранителни и други селскостопански продукти са предназначени предимно за лично потребление. Във всяка дребна ферма могат да се произвеждат стоки и да се извършват услуги общо за няколко европейски икономически единици (ЕИЕ).²

В едрите стопанства се стопанисват около 70% от обработваните сега в страната около 30 мил. дка земи. Средната обработваема площ на едно арендно стопанство е 3-4 хил. дка, а на една земеделска производствена кооперация - 6 хил. дка.

Земята на почти всяко арендно стопанство е собственост на стотици и даже хиляди собственици, повечето от които живеят в градовете. Родните арендатори се възползват от обстоятелството, че българските земевладелци не проявяват особен интерес към своята дребна поземлена собственост и се стремят да натрупат бързи и лесни печалби. Те разширяват размерите на наеманата земя, за да получават по-големи суми преки плащания (на единица поземлена площ) от европейските фондове и ДФ “Земеделие”; използват евтината работна сила в селата и изплащат на земевладелците нищожна рента. Сякаш гледат на земеделието като на временен бизнес.

След въвеждането на валутен борд в България през 1997 г. все повече от кооперативните производителни стопанства изпадат в несъстоятелност, а имуществото им се разпродава на частни лица. Това се дължи главно на влошената икономическа среда за развитието на нашето земеделие – отпускане на минимални държавни субсидии на земеделски производители (главно за отглеждане на тютюн и сеитба на есенни зърнени култури, от чиято продукция “житарите-прекупвачи” изнасят в чужбина), ограбване на селските стопани от кооперативни деятели, търговци-посредници (между

² Европейската единица за големина (European Size Unit) е около 1200 EUR.

производители и потребители) и прекупвачи, липса на кооперативи за изкупуване на селскостопански продукти.

Впрочем за разлика от частните търговски изкупвателни фирми, чиито отношения с фермерите се свеждат до обикновени сделки, земеделските кооперативи са на самите производители на селскостопански продукти. Тези кооперативи снабдяват земеделските производители със средства за производство, изкупуват, преработват и пласират тяхната продукция, а в края на годината им връщат част от кооперативната печалба.

В индустриално развитите държави земеделието (което е зависимо от биологични и други природни условия и фактори) не може ритмично да участва в оборота на съвкупния капитал и да извлича средна печалба. Главно поради това доходите на фермерите се поддържат чрез предоставяне на държавни субсидии и обединяване на фермерските стопани в земеделски кооперативи.

В България земеделските производствени кооперации със закон са поставени в неравностойно положение спрямо другите ферми. Държавата обявява тези кооперации в несъстоятелност главно за неплатени данъци и задължителни социални (пенсионни и здравни) осигуровки, от които са освободени индивидуалните селски стопани.

При така формиралата се дуалистична структура на земеделските стопанства и липсата на средни по размер ферми, в нашата страна значително се ограничават възможностите за комплексно прилагане *на механизмите на Общата аграрна политика (ОАП) на страните-членки на Европейския съюз*. Още повече, че напоследък тази политика се насочва и към задоволяване на потребителите с висококачествени, екологично чисти и здравословни хранителни продукти. В нея се включват мерки и механизми, които спомагат за повишаване на конкурентоспособността на земеделието и подобряване живота на населението от селските райони. ОАП ограничава прилагането на някои от пазарните механизми (гарантирани изкупни цени, експортни субсидии, нисколихвени кредити), които се използват главно за увеличаване на селскостопанското производство. Чрез тях фермерите получават субсидии основно за произведени количества селскостопански продукти. В бъдеще наред с тези механизми ще се прилагат и преки плащания на фермерите за изпълнени предварително определени агротехнически, екологични и други стандарти и норми. За целта се разширява кръгът на различните видове преки фермерски плащания (за компенсации, изпълнени изисквания и стандарти, за хигиена, качество и безопасност на продуктите).

Прилагането на ОАП на ЕС въздейства върху организационната и производствената структура на българските растениевъдни стопанства (вж. табл. 1). За по-съществено и ускорено усъвършенстване на тази структура обаче би трябвало да се увеличава оказваната на земеделските стопанства методическа, законова и финансова помощ от държавата.

Таблица 1

Въздействие на Общата аграрна политика на ЕС върху организационната и производствената структура на българските растениевъдни стопанства

Групи стопанства	Прилагани механизми на ОАП на ЕС	Очаквани структурни промени
За полски култури	Директни плащания на стопанства с над 10 дка земя; гарантирани цени на зърно и други продукти.	Намаляване броя на дребните стопанства и увеличаване размерите на едрите; специализация в производството на стоки с по-ниски разходи; трансформация на част от земеделските производителни кооперации.
За зеленчуци	Директни плащания на стопанства с над 5 дка земя; стандарти за качество, обединяване на зеленчукопроизводителите в организации.	Уедряване на площите на едно стопанство.
За трайни насаждения	Директни плащания на стопанства с над 5 дка земя; контрол върху лозовия и овощния посадъчен материал; стандарти за качество; експортни субсидии; обединяване на производителите в организации.	Самоликвидиране на дребните стопанства и създаване на едри с големи лозови масиви и овощни градини (10-60 дка); специализация на овощарски стопанства в отглеждане на по-малко капиталоемки култури – сливи, череши, вишни и круши.

В резултат от ликвидирането на ТКЗС и АПК бяха премахнати и едрите *животновъдни ферми*. Днес в една българска животновъдна ферма се отглеждат средно по няколко броя крави, свине, овце и по около 50 птици. Сравнително най-голям (над 50) е средният брой крави в *кооперативните кравеферми*. Много от земеделските производствени кооперации продължават да се занимават с отглеждането на крави за мляко, въпреки че тази дейност не носи високи доходи (особено при постоянно поскъпващите фуражи).

В България само 900 млечни кравеферми (с общо около 50 хил. крави) отговарят на европейските стандарти за качеството на суровото мляко. Това показва, че засега млякото на едва 13-14% от общия брой (около 360 хил.) крави може да бъде изнасяно (в прясно и преработено състояние) на европейските пазари.

При това положение спасението на българските млекопроизводители, вкл. и на тези с големи кравеферми, е в създаването на единен кооператив за производство, преработка и пласмент на мляко и млечни продукти. С негова помощ би могло да се извършва модернизация и реструктуриране на нашите млекопроизводителни стопанства, да се организира експортът на млечни произведения и да се осигурява по-пълно усвояване на заделяните от европейски фондове парични ресурси за развитие на българските кооперативни кравеферми и млекопреработвателни предприятия.

Прилагането на ОАП в нашата страна може значително да стимулира развитието на *овцевъдните стопанства*. В този сектор все използват комбинирани механизми - както преки фермерски плащания (на единица стопанисвана

площ и премии за овце-майки и кози-майки), така и пазарни инструменти като гарантирани изкупни цени на мляко (произведено по определени стандартни изисквания) и на месо от месодайни породи овце.

ОАП осигурява предимства в развитието главно на едрите овцеферми, но през 2006 г. у нас такива са едва около 3 хил. с по над 100 броя овце. Останалите около 170 хил. дребни овцеферми са с по 5 овце и техният дял превишава 98% от всички в страната.

Прилагането на ОАП на ЕС оказва въздействие и върху развитието на *свиневъдните и птицевъдните стопанства*. В двата сектора не са предвидени преки фермерски плащания по линия на съответните европейски фондове, но собствениците на стопанства получават подкрепа чрез регулиране на пазарите на свинско и птиче месо и яйца (вкл. като се изкупуват пазарните излишъци), предоставяне на експортни субсидии, поставяне на тарифни и нетарифни митнически ограничения на вноса на месо, месни произведения и яйца от държави извън Евросъюза. С тези мерки се стимулира развитието главно на големите свиневъдни и птицевъдни комплекси с промишлени птицеферми, където се прилагат модерни технологии, а също и на сдружения и кооперации.

Общо взето, прилаганата у нас ОАП има значителна роля за развитието на българското животновъдство (табл. 2). При нейното осъществяване се отдава голямо значение и на кооперативните и други форми на обединяване и сплотяване на производителите.

Таблица 2

Въздействие на ОАП на ЕС върху организационната и производствената структура на българските животновъдни стопанства

Групи стопанства	Прилагани механизми на ОАП	Очаквани структурни промени
За отглеждане на млечни крави	Директни плащания за: единица площ; изкупни цени; квоти; интервениране на млечния пазар; изграждане на организации на производителите.	Увеличаване броя на едрите кравеферми; модернизация на полупазарните кравеферми.
За отглеждане на овце	Директни плащания за единица площ; ежегодни премии за овце-майки в стопанства с 10-50 животни; стандарти за качество на млякото; създаване на организации на производителите, вкл. развъдни асоциации.	Увеличаване броя на едрите овцеферми; увеличаване броя на овцефермите с месни породи овце.
За отглеждане на свине	Експортни субсидии; митнически ограничения на вноса на месо от трети страни.	Стимулиране развитието на едрите промишлени свинекомплекси
За отглеждане на птици	Експортни субсидии; защита при вноса на яйца и птиче месо от трети страни; директни плащания, ако се обработват и земеделски земи.	Оцеляване на дребните домашни птицеферми; разширяване и модернизация на средните птицеферми; приспособяване на едрите птицекомплекси към европейските и световните пазари.

Посредством прилаганата след 1989 г. в България неолиберална евроатлантическа политика бяха приватизирани и разграбени и стотиците модерни *хранително-вкусови предприятия*. Днес повечето от тях - за преработка на мляко, месо, зеленчуци, плодове, слънчоглед, зърно, тютюн, грозде и др., са с амортизирани сгради, морално и физическо остаряло оборудване. Собствениците и управителите им не могат да поемат инициативата за интегриране на фермите (както това се прави в западноевропейските държави) и за формиране на кооперативи или обединения за производство и преработка на селскостопански продукти.

Направеният кратък преглед на развитието на българските земеделски стопанства показва, че тяхната дуалистична и архаична организационна и производствена структура би могла да се усъвършенства главно чрез оказване на всестранна, вкл. финансова, помощ от страна на българската държава. В нея би трябвало да се формират жизнеспособни и конкурентоспособни земеделски стопанства, вкл. като се изграждат национални и международни снабдителни, обслужващи, преработващи и пласментни кооперативи на нашите фермери.

Политика на формиране на български земеделски организации

През последните две десетилетия са създадени множество *български земеделски организации*. Сега тези организации - асоциации, камари, съюзи, федерации, са около 40 и обхващат различни сфери на дейност в селското стопанство и свързани с него промишлени и други отрасли.

Обществени организации в аграрния сектор в България са с нестопанска цел. Те се занимават главно с лобиране в държавните институции, обмяна на опит, консултиране и предоставяне на информация на техните членове, установяване на връзки между производители и търговци на хранителни стоки.

Засега половината от регистрираните у нас аграрни асоциации и съюзи са на фермери - зърнопроизводители, градинари, птицевъди, свиневъди. Свои асоциации и съюзи са учредили също и преработвателите на селскостопански суровини - мелничари, месо- и млекопреработватели, преработватели на плодове и зеленчуци и др. Асоциации и съюзи са създали и търговците на храни, вкл. на мед, билки, гъби, както и представители на обслужващи фермерите дейности - водоползване, селски и екологичен туризъм.

През периода 1990-1996 г. в страната са учредени малък брой аграрни обществени организации, в т. ч. съюзи на земеделските кооперации, на птицевъдите, на зърнопроизводителите. Повечето от тях възникват след 1997 г., когато са предприети политически мерки във вреда на земеделските производители - въведен е валутен борд, чрез който са ограничени възможностите за субсидиране на земеделието; направени са промени в Закона за защита на земеделските производители (ЗЗЗП) и вместо на селските труженници по-голямата част от държавните субсидии са предоставени на банкери,

търговци и собственици на приватизирани държавни складове и зърнохранилища. В такава обстановка е извършвана и подготовката за присъединяването на България към Европейския съюз, едно от условията за което е да бъдат създадени браншови организации на земеделските производители и преработватели на селскостопански продукти.

Във връзка с това са регистрирани редица организации, които почти нямат членска маса. Едва ли е случаен фактът, че има асоциации с почти синонимни наименования като: на “земеделските производители”, на “зърнопроизводителите”, на “фермерите”. В животновъдния сектор са учредени Национална асоциация на млекопроизводителите, Асоциация на млекопроизводителите в България и т. н.

Създадени са и асоциации и фондации за усвояване на парични ресурси от европейски аграрни и екологични фондове - например Асоциация за биологично земеделие, Сдружение за устойчиви екологични решения, както и фондации за биоразнообразие и екопроекти.

В съответствие с организационната структура и предмета на дейност на някои западноевропейски земеделски кооперативи през 2002 г. по Закона за кооперациите е регистриран Българският аграрен съюз (БАС), в който членуват земеделски кооперации, фермери, винарски и консервни предприятия. Значителен по обхват е и учреденият през 1991 г. Съюз на птицевъдите в България, който е професионален и обединява стотици производители и преработватели на птичи продукти (месо и яйца). Добре организиран е и създаденият през 1999 г. Съюз на преработвателите на плодове и зеленчуци - в него членуват около 50 консервни фабрики, Институтът по градинарство и консервиране, Пловдив и катедра “Консервиране и хладилни технологии” към Университета по хранителни технологии, Пловдив.

С изключение на БАС обаче почти всички земеделски съюзи в България функционират като организации с идеална цел. Повечето техни ръководители обслужват предимно интересите на едрите банки и търговски фирми и не са заинтересувани да ги превърнат в производствени и търговски кооперативи от западноевропейски тип. Някои от тях познават западноевропейската кооперативна практика, но предпочитат да бъде запазено сегашното статукво, при което банкери и търговци системно присвояват продукта на труда на българските земеделски производители.

При положение, че засега държавните властови позиции на прекупвачи и спекуланти са силни, е илюзия да се очаква методическа, законова и финансова помощ от страна на държавата за преобразуване на съществуващите асоциации и съюзи в земеделски снабдителни, преработвателни и търговски кооперативи. Освен това сред членовете на тези асоциации и съюзи са много малко организационно стабилните и икономически силните фермерски стопанства и преработвателни предприятия.

Такъв извод е направил и г-н Кирил ВЪТЕВ - собственик на получената европейски лиценз за качество българска компания за клане на добитък и

производство на колбаси "Тандем". Според него навлизането на българските месопроизводители на европейските пазари изисква "огромни инвестиции" в маркетинг и дистрибуция, а това не е по силите на "нико една българска фирма", вкл. и на получилите лицензи за свободна търговия в страните-членки на ЕС. От личен опит г-н Вълчев е стигнал до убеждението, че българските производители трябва да преодолеят "традиционния индивидуализъм" и да се кооперират и обединяват около "една търговска марка".³

По пътя на кооперирането може да се стигне до затваряне на цикъла на производството на суровинни и промишлени продукти и организирано да се избегне евентуалното изкупуване на нашите преработвателни предприятия от чуждестранни инвестиционни фондове и стратегически инвеститори, главно мултинационални компании за храни. Засега повечето от съществуващите в България фермерски организации и сдружения трудно могат да изпълнят изискванията на европейските фондове и да получат полагащите се на страната ни европари. Например съгласно тригодишната програма на т. нар. европейски оперативни фондове пари могат да получат организации на производители на плодове и зеленчуци, които имат годишен оборот над 100 000 EUR. Тези организации и сдружения би трябвало да осигуряват 40% от изготвените проекти за закупуване на оборудване и други основни производствени фондове. Останалите 60% от проектните пари се предоставят от еврофондовете.

През 90-те години на XX век у нас битуваше мнението, че ролята на обединител на селските стопани и на експортър на техните продукти ще изпълнява Съюзът на земеделските кооперации в България. Но тогава това не стана, преди всичко защото неговите ръководители постарому пазеха високите си кооперативни постове и смятаха, че ще намерят подвластна личност, съгласна да разработва ефикасна политика, чрез която успешно да се защитават собствените им интереси в условията на валутен борд и да подготви условията за изкупуване на българските земи от чужденци, вкл. от Израел и САЩ.

Фермерите не бяха кооперирани и обединени и от създадените през първата половина на 90-те години на миналия век национални организации – Българската земеделска камара и Конфедерацията по земеделие. Лидерите на тези организации бяха депутати и министри и използваха държавната власт за обслужване интересите предимно на бързо забогатели арендатори, "агробизнесмени" и търговци на зърно, слънчоглед и други хранителни стоки.

При преговорите за присъединяване на България към ЕС е създаден (1999 г.) Съвет на аграрните организации в България, който е трябвало да представлява българските земеделски производители пред кооперативните организации в ЕС – Комитета на професионалните организации в ЕС (Committee of Professional Agricultural Organisations - COPA) и Общата

³ Дневник, 23 март 2007.

конфедерация на земеделските кооперативи в ЕС (General Confederation of Agricultural Cooperatives - COGECA).

Въпросният "съвет" обаче не е приет за пълноправен член на COGECA, а е причислен към групата на т. нар. партньорски организации. Може би, защото представлява десетина аграрни организации с нестопанска цел като Съюза на земеделските кооперации и Съюза на бубохранителите. Съмнително е дали тази подпомагана от държавата обществена организация може да бъде полезна за развитието на нашето кооперативно движение и за по-пълното усвояване на полагащите се на българските земеделски производители европари. Редно е в COGECA нашата страна да бъде представявана от *Българския аграрен съюз*, който разполага с интелектуален потенциал, вкл. кадри с езикова подготовка, и може успешно да участва в бъдещото разработване на ОАП на ЕС.

През 2006 г. в България е регистриран и *Национален млечен борд*, в който освен млекопроизводители пряко участва и държавата. Това е организация за партньорство на млекопроизводителите със съответните държавни органи при разпределянето на определените от Евросъюза квоти за производство на мляко. Тя получава държавни финансови помощи, но няма характера на млекарски кооператив от западноевропейски тип. Неотдавна хиляди притежатели на малки кравеферми шумно обявиха, че прекратяват членството си в тази организация, защото не могат да се примирят с факта, че ръководството на борда безцеремонно толерира ограбвателите ги млекопреработватели и се грижи само за едрите кравеферми.

Млечният борд може да бъде преобразуван в стопански млекарски кооператив. В обстановка на силно развит "сив" млекарски сектор обаче е необходимо такъв кооператив да се формира с прякото участие на съответните държавни органи (засега частните изкупвателни фирми осуетяват всеки опит за създаване на земеделски кооперативи).

Сега в България само Централния кооперативен съюз (ЦКС) разполага с нужните сградни и други ресурси за производство и износ на селскостопански стоки. Наред с множеството обекти за търговия на едро и дребно ЦКС има близо 400 хлебопекарни, 15 цеха за производство на плодово-зеленчукови консерви, десетки цехове за производство на мляко и млечни продукти, на месо и месни произведения, на боза и вина. Освен тях съюзът притежава 7 мелници и близо 200 пункта за изкупуване на билки, диворастящи плодове и гъби. В рамките на тази организация успешно функционира дружеството "Булгаркооп", което десетилетия наред изнася големи количества диворастящи плодове, билки, гъби и мед.

През последните години в ЦКС се реализира инвестиционна програма за модернизация на отделни производства и за обновяване облика на търговските обекти. Предполага се, че след като бъдат реконструирани и зареждани с кооперативни маркови потребителски стоки, тези обекти ще бъдат предпочитани от купувачите пред повсеместно изгражданите в

страната чуждестранни търговски комплекси. Очевидно в близко бъдеще ЦКС може да стане притегателен център за изграждане на снабдителни, изкупвателни и експортни земеделски кооперативи по западноевропейски образец.

Политика на формиране на български земеделски кооперативи

При държавния социализъм (1945-1989 г.) в България не се налагаше да бъдат създавани земеделски кооперативи от западноевропейски тип. Тяхната роля изпълняваха Българската народна банка, която директно ги кредитираше, и държавните стопански обединения (ДСО). Тези обединения взаимодействаха с ТКЗС и АПК, а също и с личните стопанства, които осигуряваха около една трета от произвежданата в България селскостопанска продукция. Такива обединения бяха: "Агромаш" - за производство и снабдяване на земеделските производители с трактори, комбайни и друга техника; "Родопа" - за производство и търговия с живи животни, месо и месни изделия; "Млечна промишленост" - за производство и износ на кисело мляко и млечни продукти; "Булгарплод" - за производство и търговия с пресни и преработени плодове и зеленчуци; "Винимпекс" - за производство и износ на гроздови вина и винени изделия; "Булгартабак" - за производство и търговия с тютюн и цигари.

Българските ДСО бяха сред водещите компании в света - само от "Булгартабак" ежегодно се изнасяха стоки за над 1 млрд. USD. Сега подобни обединения има в Китай, Франция и други държави. Съществуването им се посреща с одобрение от ръководните институции на Световната търговска организация (СТО). След 1990 г. българските ДСО бяха демонополизирани и приватизирани, а огромното им имущество, в т.ч. сгради и оборудване, беше завладяно от местни и чуждестранни фирми и компании. Новите собственици буквално ограбват земеделските производители, като присвояват част от полагащите им се местни и европейски субсидии и ограничават техните възможности за закупуване и внедряване на модерна техника и за увеличаване на селскостопанското производство. След като изкупят на безценица дадена фермерска стока, частните фирми я реализират на пазара на многократно по-високи цени, без да връщат част от печалбата на съответните земеделски производители.

Днес представители на частните местни и чуждестранни прекупвачески фирми заемат ключови постове в държавното управление и налагат изгодна за тях аграрна политика. Чрез държавната власт те разединяват селскостопанските производители и им пречат да се обединяват в земеделски кооперативи.

През последните две десетилетия България следва неолиберална евроатлантическа политика, дирижирана от Международния валутен фонд и Световната банка, която включва редица механизми: реституция и приватизация на държавни банки, предприятия и имоти; либерализация на митни-

ческите, ценовите и валутните отношения; изграждане на широка мрежа от неправителствени организации като института “Отворено общество” и Института за пазарно стопанство; въвеждане на валутен борд и на нисък плосък подоходен данък. Над една трета от обработваемата земя в страната пустее и има непрекъснат спад на осигурявания от селското ни стопанство брутен вътрешен продукт. Местните пазари са преситени с внасяни от чужбина (Турция, Македония) скъпи зеленчуци, плодове и други хранителни стоки.

При реставрацията на капиталистическите обществени отношения бяха ограничени и възможностите за развитие на *финансовите кооперации*. През първата половина на 90-те години на ХХ век в нашата страна по програми на САЩ и ЕС бяха създадени такива небанкови институции за отпускане на кредити (до 40 000 лв.) на представители на малкия и средния бизнес от всички икономически сфери – земеделие, промишленост, строителство, туризъм, транспорт, търговия, услуги, здравеопазване, образование.⁴

Специално за кредитиране на селското стопанство и преработвателната промишленост са учредени над 30 взаимоспомагателни асоциации на частните стопани. Това са кооперации, регистрирани по Закона за кооперациите и основани на кооперативните принципи – взаимопомощ, доброволност и равнопоставеност на техните членове. Те са създадени съгласно подписания през 1996 г. договор между тогавашното правителство и ЕС (в рамките на програма ФАР) с методическата помощ на експерти от Германския кооперативен и райфайзен съюз.

Кооперациите за кредитиране на частни стопани са основани с капитал на българската държава и европейската програма ФАР, но въпреки това кредитополучателите изплащат получаваните кредити с високи лихви. Тяхната дейност се контролира от Федерация с нестопанска цел и от Съюз, който може да извършва и търговски сделки. Но за да отговори на постоянно растящите финансови потребности на нашите земеделски производители, е целесъобразно кооперацията “Взаимоспомагателна асоциация на частните стопани” да привлича по-големи парични ресурси и да прерасне в мащабен национален кооператив за земеделски кредити.

В рамките на такъв фермерски кредитен кооператив ще могат по-ефективно да се решават производствени проблеми на фермерите член-кооператори. Освен че ще им се предоставят нисколихвени кредити за рационализиране и модернизиране на аграрно-промишленото производство, те ще получават и част от реализираната в края на всяка година кооперативна печалба.

Целесъобразно е също кооперацията “Взаимоспомагателна асоциация на частните стопани” да бъде включена в организационната структура на

⁴ Вж. по-подробно *Николов, Д., Е. Иванова, И. Попов*. Анализ на небанковите услуги в селските райони. - *Икономика и управление на селското стопанство*, 2007, N 3, с. 51-61.

национална земеделска стопанска организация. Както е известно, кредитни институции има в национални земеделски съюзи или конфедерации на повечето от западноевропейските държави.

Българските селски стопани вземат кредити и от основани със собствен капитал кооперации (популярни каси). Такава е и създадената през 1997 г. кооперация "Начала" (това е преобразуваната фондация "Начала", учредена през 1993 г.), на която са предоставени финансови ресурси от Американската агенция за международно развитие. Тази кооперация функционира на принципа "собствен капитал на кооперациите" и предоставя кредити в размер от 600 до 3000 лв. с високи лихви - над 10%. Единственото, по което се отличава от банките, е, че отпуска заеми без обезпечение.

В такава обстановка е целесъобразно преди всичко да бъде създадена *българска земеделска кооперативна банка*, като неин основен акционер да бъде държавен фонд "Земеделие". По този начин ще може да се канализира субсидирането на земеделските ни производители, да се ограничава разпиляването на държавни финансови ресурси (които сега преминават през десетки банки) и да се упражнява ефикасен контрол върху тяхното използване.

С помощта на областните земеделски служби кооперативната банка ще може да координира и стимулира създаването на български земеделски кооперативи от западноевропейски тип. Първоначално в страната могат да бъдат формирани кооперативи за снабдяване на земеделските стопани с машини, торове и препарати, а също и за изкупуване и пласмент на техните продукти. Постепенно в тези кооперативи биха могли да бъдат привлечени (на доброволни начала) предприятия за преработка на мляко, грозде, плодове и зеленчуци. Сегашните опити за поединично развитие на такива предприятия вероятно ще приключат с масовото им разпродаване на чуждестранни фирми и компании.

Пример за обединяване на българските земеделски производители в кооперативи трябва да дават председателите на съществуващите производствени кооперации в селата. Необходимо е обаче те да престанат да търгуват с частни фирми и задължително да продават своята продукция на кооперативите, в които членуват.

Важна задача на ръководителите на земеделските кооперативи е да осигуряват пласмент на произведените селскостопански стоки на международни пазари. Тъй като общият аграрен пазар на ЕС е пренаситен със стоки, е необходимо да се търсят и заемат пазарни ниши в отделни региони в Русия.

Напоследък се откриват възможности за формиране на *земеделски кооперативи в производството и пласмента на биогорива*. В тях могат да се произвеждат биодизел от рапица и слънчоглед; биоетанол от захарно цвекло, пшеница и царевица.

В ЕС започва да се разработва и прилага обща политика на страните-членки за разширяване на производството и потреблението на биогорива за

транспорта. Приети са редица документи в тази насока (стратегии, планове, решения), в които е направен изводът, че засега течните биогорива са единствените директни заместители на горивата от нефтен произход. Очертана е тенденцията към постоянно нарастване на потреблението на изчерпващите се конвенционални горива. Очаква се чрез използване на скъпо струващи биогорива за транспорта да бъдат намалявани парниковите газове в атмосферата, а посредством внедряване на нови технологии в автомобилостроенето да се ограничават емисиите на въглероден диоксид.

В посочените документи е поставена задачата към 2020 г. в страните-членки на ЕС да бъде увеличен минималният дял на биогоривата в цялостното потребление на бензин и дизелово гориво за транспорта до 10%. Директивата е производството и потреблението на биогорива в страните-членки да се увеличава чрез разширяване на площите на енергийните култури – рапица, слънчоглед, захарно цвекло, пшеница, царевица.

В ЕС за отглеждането на такива култури се дават стимули - ежегодно се предоставят по 45 EUR на ха посев от рапица, слънчоглед, пшеница, захарно цвекло (експертите наричат помощта “въглероден кредит”). Тези парични суми се отпускат на фермери, които имат подписани договори с предприятия за преработка на продукти от енергийни култури. Фермерите имат право да получават субсидии за отглеждане на енергийни култури и по линия на определените преки фермерски плащания за максимално гарантираната от ЕС посевна площ, които се дават за тон произведена продукция. Освен посочените производствени стимули е приета и законова разпоредба за освобождаване на производителите и търговците на биогорива от плащане на акцизи. Смята се, че така ще се стигне до понижаване на цените на горивата (засега производството на биодизел и биоетанол продължава да е доста по-скъпо от преработката на нефта).

Редица факти дават основание да се направи изводът, че са нужни корекции в политиката на заместване на минералните с биологични горива. Нейното прилагане се извършва под натиска на германски, английски и други компании, в които се произвеждат машини и съоръжения за производство на биогорива. Целите на тази политика не са напълно съобразени с ограничените размери на обработваемата земя на нашата планета и с високите темпове на растеж на населението. Всеизвестно е, че поради недостиг на храни милиарди хора хронично гладуват. Пренасочването на селскостопански суровини към биоенергийни заводи води до повишаване цените на основни хранителни продукти. Например през 2008 г. търсенето на пшеница за получаване на биоетанол беше съпроводено с повишаване на нейните цени, а това доведе до по-нататъшно поскъпване на хляба и другите пшенични продукти и предизвика нови страдания на милиардите бедни и хронично гладуващи хора.

Съобразно утвърдените от централните органи на ЕС документи в България е приет Закон за възобновяемите и алтернативни енергийни

източници и биогоривата,⁵ съгласно който би трябвало от януари 2008 г. биодизелът да се прибавя към обикновения дизел, а биоетанолът – към бензина. Предвидено е делът на биогоривата (биодизел и биоетанол) в обикновените горива да бъде 5% с тенденция до 2020 г. да нарасне на 10%.

През ноември 2007 г. Министерският съвет приема и Национална дългосрочна (2008-2020 г.) програма за насърчаване на потреблението на биогорива в транспортния сектор, в която е предвидено цялото производство на чисти растителни масла за биодизел да се получава от слънчоглед, а количествата биоетанол да се добиват от пшеница и царевица (50/50).

Сега в редица градове (Ловеч, Плевен, Добрич, Русе, Силистра, Видин, Благоевград, Провадия) са изградени близо 20 завода за биодизел и няколко за биоетанол. Заявки за строителство на нови заводи за биогорива на наша територия има от испански и германски компании.⁶ В изградените заводи годишно могат да се произведат по около 400 хил. т биодизел и 70 хил. т биоетанол. За натоварване на мощностите за производство на биодизел ще са нужни над 1 млн. т слънчоглед (засега от декар се добиват по 150 кг слънчоглед и 59 кг масло), което означава, че ежегодно ще трябва да се засяват по още 7.5 млн. дка слънчогледови площи и общият им размер да бъде удвоен. За производство на биоетанол всяка година би трябвало съответно да се засяват допълнително по около 1 млн. дка зърнени култури (пшеница – 570 хил. дка и царевица – 430 хил. дка).

При прилагането на такава политика обаче в нашето селско стопанство ще се формира нерационална производствена структура. В нея все повече ще намалява делът на производството на зеленчуци, плодове и други многократно по-доходоносни и полезни за потребление хранителни продукти.

Напоследък чуждестранни граждани (предимно спекуланти) заедно с български подставени лица създават фондове и изкупуват български земи с намерение да ги дават под аренда за отглеждане на енергийни култури.

Практиката от 30-те години на XX век в България учи, че използването на земи за отглеждане на захарно цвекло, слънчоглед и други селскостопански култури, чиято реколта е предназначена за преработка в западни заводи, е форма на експлоатация (чрез изкупуване на суровините на безценница) на земеделските производители. Това може да се избегне чрез формиране на национален или международен земеделски кооператив за биогорива, който стратегически да взаимодейства и с българската държава. Чрез него в сеитбооборота на нашето земеделие биха могли да бъдат включени милиони декари пустеещи земи за отглеждане на енергийни култури.

⁵ Държавен вестник, бр. 49 от 19 юни 2007.

⁶ Дневник, 12 ноември 2007.

*

Анализът на сегашното състояние на развитието на българските земеделски кооперации позволява да се направят някои *изводи*:

- За формиране на съвременни земеделски кооперативи в България е целесъобразно преди всичко да бъде създадена публично-кооперативна банка с основен акционер ДФ "Земеделие".

- Належащо е изграждането на кооперативи за производство и износ на зърнени храни, на мляко и млечни продукти, на месо и месни изделия, на грозде и гроздови вина, на пресни и консервирани плодове и зеленчуци, а също и за кредитиране на земеделските производители.

- В страната има възможности за създаване на национални и международни кооперативи за отглеждане на енергийни култури и за добив на биогорива.

- Земеделските кооперации за колективно обработване на земята могат с държавна помощ да изградят свои снабдителни, изкупвателни и преработвателни кооперативи.

- Инициатива за интегриране на земеделски производители и за формиране на техни кооперативи биха могли да поемат собственици и ръководители на преработвателни, хранително-вкусови, вкл. винарски предприятия.

- ЦКС може да стане център за изграждане на национални снабдителни, изкупвателни, преработващи и експортни земеделски кооперативи.

- Дейността на десетките нестопански земеделски асоциации и съюзи би могла да бъде координирана от регистрирания по Закона за кооперациите Български аграрен съюз.

- Необходимо е представители на държавата и на кооперативни и нестопански земеделски организации да набележат и реализират мерки за по-нататъшно задълбочаване и разширяване на техните връзки с Общата конфедерация на земеделските кооперативи в Европейския съюз.

21.X.2008 г.